

evre sorunlarından evre eğitimine

Mustafa KÖYLÜ

Prof.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Günümüzde çevre eğitimini gerekli kılan pek çok neden vardır. Bunlardan bazıları doğrudan, bazıları da dolaylı olarak çevre ve ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Şimdi bunlardan bazılarına kısaca bir göz atalım.

Aşırı ve Dengesiz Nüfus Artışı: Nüfus artışı, gerçekten bir sorun mudur, yoksa bu, tabii kaynakların dünya ülkeleri arasındaki eşit bir şekilde dağıtılamamasından ortaya çıkan bir sonuç mudur? Yani ahlâkî bir sorun mudur? Aslına bakılırsa, sorunlar kimin tarafından ortaya konulduğuna ve temellendirildiğine bağlıdır. Nüfus artışı sorunu da böyledir; zira bazı ülkeler için nüfus artışı bir sorunken, bazı ülkeler için de nüfusun artmaması, aksine gerilemesi bir sorundur. Ancak meseleye küresel açıdan bakıldığında, gerçekten de nüfus artışının bu hâliyle devam ettiği ve küresel bağlamda ekonomik denge açısından bir şeyler yapılmadığı takdirde, ciddi bir sorun teşkil edeceği çok açıktır. Zira dünyamız binlerce yıl geçirek 500 milyon nüfusa 1650 yılında; bir milyar nü-

fusa da ancak 1850'li yıllarda ulaşabilirken,¹ aradan geçen 160 yılda astronomik bir artışla, yedi milyarı geçmiş bulunmaktadır. Meseleye biraz daha yakından bakıldığında, bugün dünyamızda, saniyede 4.2, dakikada 253, saatte 15.199, günde 364,779, haftada 2.560.470, ayda 11.095.371 ve yılda 133.144.457 doğum olayının gerçekleştiği görülmektedir.² Dünya nüfusu yıllık olarak net 79 milyon artmaktadır. Bu da aşağı yukarı Almanya, Filipinler, Türkiye veya Vietnam'ın toplam nüfusuna bedeldir. İşin daha ilginç yanı ise, dünyaya gelen bu çocukların büyük çoğunluğunun gelişmiş ülkelerde değil, gelişmekte ya da geri kalmış olan ülkelerde meydana gelmesidir. Bazı bilim insanları, 2024 yılında dünya nüfusuna 3.2 milyar insanın daha ekleneceğini, bunlardan 3 milyarının (yani % 95'inin) daha az gelişmiş ülkelerde, geri kalan 200 milyonunun da (% 5'inin) gelişmiş ülkelerde dünyaya geleceğini tahmin etmektedirler.³ Diğer bir hesaplama göre de, dünya nüfusu önümüzdeki 35-40 yıl içinde iki katına çıkacaktır.⁴ Geçmiş dönemlerle kıyasladığımızda, dünya nüfusu bir milyara ulaşmak için binlerce yıl geçirirken, şimdi nüfusun bir milyar artması, sadece birkaç on yılda gerçekleşebilmektedir.

Gelecekteki nüfus artışı trendleri bir tarafa, şu an dünyamızda yaşamakta olan yedi milyar insanın bile, tabiat ve çevre üzerine ne tür bir etki yapacağı tahmin dahi edilememektedir. 3.000 yıl önce 100 milyon insanın yaşadığı dünya ile günümüz dünyasını karşılaştırdığımızda, ekolojik dengenin gerçekten önemli derecede değiştiğini görmekteyiz. Tahmin edileceği gibi genç nüfus da beraberinde birçok sorunu getirmektedir. Bunların başında, yaşamlarını sürdürebilmeleri için ekonomik büyümeye, yeni alanlara göç etmeye, yeni yerleşim yerlerinin inşasına ve yeni alt yapıların oluşturulmasına ihtiyaç duyulacaktır ki, tüm bunlar da sosyal ve ekolojik dengenin ciddi anlamda bozulmasına neden olacaktır. Diğer taraftan, yaşlanan kesim de çevresel değişikliklerin tesiriyle daha fazla sağlık sorunuyla karşı karşıya gelecektir.⁵

Belki burada asıl üzerinde durulması gereken husus, salt nüfus artışından ziyade dünyadaki olağanüstü ekonomik ve sosyal eşitsizliktir. Zira büyük bir ihtimale, gelecek yıllarda her on çocuktan dokuzu, Üçüncü Dünya ülkelerinde doğmuş olacaktır. Diğer taraftan zengin bir ülkede doğan çocuk da, diğer

fakir ülkelerde doğan, toplam dokuz çocuğun tüketiminin üç dört katı kadar dünya kaynaklarını tüketiyor olacaktır. Bu yüzden zengin ülkelerdeki bu aşırı tüketim, geri kalmış ülkeler için, en önemli sorundur.⁶ Böyle bir durum karşısında bizim sormamız gereken soru şudur: En iyi bir ortamda bile, yani doğal afetlerin, salgın hastalıkların ve geniş çaplı savaşların olmadığı bir ortamda, acaba dünya ekosistemi, bu nüfus yoğunluğunun yaratacağı çevre sorunlarını ve tüketim savurganlığını kaldırabilecek midir? En azından gerekli önlemler alınmadığı takdirde kullanacağı suyu ve enerjiyi bulabilecek midir?⁷

Tabii kaynakların aşırı kullanımı ve israf: Aşırı ve dengesiz nüfus artışıyla birlikte, küremizin karşı karşıya geldiği bir başka sorun da tabii kaynaklar sorunudur. Her ne kadar bundan 50-60 sene önce, bazı tabii kaynakların yetersizliğinden bahsedilmiş olsa bile, esas olarak tabii kaynakların insan ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılayacağı tahmin ediliyordu. Oysa

Gelecekteki nüfus artışı trendleri bir tarafa, şu an dünyamızda yaşamakta olan yedi milyar insanın bile, tabiat ve çevre üzerine ne tür bir etki yapacağı tahmin dahi edilememektedir. 3.000 yıl önce 100 milyon insanın yaşadığı dünya ile günümüz dünyasını karşılaştırdığımızda, ekolojik dengenin gerçekten önemli derecede değiştiğini görmekteyiz.

bugün artık, biyo-kürenin de bir sınırının olduğu anlaşılmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ekosistemin dikkate alınmadığında, çok ciddi sorunlarla karşılaşılacağını ortaya koymaktadır.⁸ Uzmanlar mevcut dünya nüfusuna ilişkin olarak, yiyecek tedarikinin sağlanabilmesi için üç yolun bulunduğunu ileri sürmektedirler. Bunlardan birincisi, üretime yeni alanlar kazandırmak; ikincisi, mevcut arazideki üretim miktarını artırmak; üçüncüsü ise, mevcut yiyecek miktarının kullanımını iyileştirmek ve geliştirmek. Ancak realiteye baktığımızda, toprak alanını genişletmek bir tarafa, dünyamız ciddi anlamda bir toprak kirlenmesi ve erozyonla karşı karşıyadır. Uzmanlara göre, son 45 yıldır dünyanın ekili dikili kısımlarının onda birinden

fazlası tabii üretim özelliğini kaybetmiştir. Geriye ya mevcut arazideki üretim miktarını artırmak ya da mevcut yiyecek miktarının kullanımını iyileştirmek kalıyor ki, uygulamalara baktığımızda bu konuda da çok iyimser bir durumda olmadığımız anlaşılmalıdır.

İnsan neslinin devamı için en önemli tabii kaynaklardan birisi sudur. Miktar açısından herhangi bir problem teşkil etmezken, dengeli dağılım açısından bu konuda ciddi sorunlar bulunmaktadır. Yeryüzündeki toplam su miktarı yaklaşık olarak 1.5×10^{18} tondur. Bununla beraber, insan ihtiyacı için gerekli su miktarı toplam miktara kıyaslandığında yeterli değildir. Mev-

Nüfus artışı, gerçekten bir sorun mudur, yoksa bu, tabii kaynakların dünya ülkeleri arasındaki eşit bir şekilde dağıtılmamasından ortaya çıkan bir sonuç mudur? Yani ahlâkî bir sorun mudur? Aslına bakılırsa, sorunlar kimin tarafından ortaya konulduğuna ve temellendirildiğine bağlıdır.

cut suyun % 97'si okyanuslarda bulunmaktadır. Geri kalan % 3 miktarındaki suyun da % 1.98'i buzullarda, % 0.62'si yer altında, sadece % 0.01'i yer üstündeki göller, nehirler ve kara içindeki denizlerde bulunmaktadır. Deniz suyu direkt tüketim için uygun değilken, buzullardaki su ise mesafe olarak çok uzaktır. Yer altı suları doğrudan kullanım için elverişli olmasına rağmen, teknik imkanlardan dolayı onların ancak % 25'ine ulaşabilmektedir.⁹

Yeryüzündeki su miktarı *Hydrological Cycle* nedeniyle iki milyar yıldan beri miktar olarak hiç değişmemiştir. Ancak gerek nüfus oranındaki artış, gerekse endüstrileşme sürecinin daha fazla suya gereksinim duymasının bir sonucu olarak, su konusunda da ciddi sorunlar yaşanmaktadır. 1950 yılından bu yana dünyadaki su tüketimi, yılda 4.34 trilyon ton olmak üzere üç katına çıkmıştır. Ancak buradaki sorun yine, ortalama olarak suyun yetip yetmediği değil, eşit olmayan bir kullanımıdır. Örneğin ABD'de kişi başına günlük olarak 600 litre su düşerken, bu oran Avrupa ülkelerinde 76-270 litre, gelişmemiş ülkelerde ise sadece 2-5 litre arasındadır.¹⁰

Günümüz toplumlarının en önemli özelliklerinden birisi de tabii kaynakları, sanki hiç bitmeyecekmişçesine hoyratça kullanmasıdır. Aslında böyle bir mantığın temelinde, endüstriyel medeniyetin *antropocentric* bakış açısı yatmaktadır. Bu anlayışa göre, yeryüzü insanların istek ve arzularının tatmini için vardır. İşte böyle bir anlayışın sonucu olan bu teori, teknolojik gelişmeyi ve Batı Medeniyeti'nin gelişmesini insanoğlunun gayreti ve çalışmasının bir başarısı olarak görüyordu. Hatta kültür bile, insanın tabii çevreye olan temel adaptasyonu olarak tarif edilmişti. Ancak Batı, çevreye adaptasyon sağlamak yerine, onu sömürüp yağmalamıştır.¹¹ Bilim adamlarına göre günümüzde, dakikada 50 dönüm, saatte ise 3000 dönüm orman çeşitli şekillerde yok edilmektedir. Tropikal ormanların % 80'i 2000 yılında ortadan kalkmıştır. Oysa bu ormanların sadece 260 hektarında 750 çeşit ağaç, 1500 çeşit çiçekli bitki, 125 tür memeli hayvan, 400 çeşit kuş, 100 çeşit sürüngen, 60 çeşit su hayvanı, 150 çeşit kelebek ve sayısız böcek türü de ortadan kalkmış olmaktadır. Halbuki böylesine tahrip edilen tropikal ormanlardaki 1400 çeşit bitki, çağımızın en korkunç hastalıklarından birisi olan kanser için gerekli ilaç hammaddesinin % 70'ini sağlamaktadır.¹² Tüm bu veriler, insanların tabii kaynaklarını nasıl acımasızca ve gelecek nesilleri düşünmeden kullandıklarını göstermektedir.

Çevre Kirliliği: Dünyadaki endüstri kuruluşları, başta kanser ve diğer kronik hastalıklara neden olmak üzere, her yıl, iki milyon tondan fazla 36 çeşit kimyasal atık madde ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucu olarak, içme sularının yarısından fazlası toksik kimyasal maddeler içermektedir. Tüm bu olaylar sonucu, atmosfer tabakasının da ısınması neticesinde, ileride ekolojik dengede ciddi sorunların yaşanacağı tahmin edilmektedir.¹³ Tüm bu endüstriyel gelişmeler ve insanların ihmali sonucu, dünyadaki kirlenmenin % 50'si 1960 ile 1993 yılları arasında meydana gelmiştir. Diğer bir ifadeyle M.Ö.'ki dönemle 1960 arasında oluşan kirlenme, 1960 ile 1995 arasında meydana gelen kirlenmeye denktir.¹⁴ Bu kirlenmelerin sonucu olarak, 100 yılda yaklaşık 30.000 bitki türünün hemen hemen hepsi yok olmuştur.

Nükleer Silahlanma: Bugün hem ekolojik dengeyi hem de insanlığın geleceğini tehdit eden en önemli unsurlardan birisi de nükleer silahlardır. Bilindiği gibi

nükleer silahlar kullanıldığında, sadece insanların ölümü ve şehirlerin yok olması değil, aynı zamanda ormanların ve ekilebilir alanların da mahvedilerek, ekolojik dengenin toptan altüst olması söz konusudur. Ancak meselenin en korkunç yanı, nükleer silahların hem sayısının hem de etki alanının insan hafızasının alamayacağı boyutlara ulaşmasıdır. Her ne kadar zaman zaman nükleer silahların azaltılmasına yönelik bazı gayretler gösterilse de,¹⁵ yine de mevcut sayıları ve muhtemel etkileri insanı ürküten boyuttadır. Bu konuda çeşitli şeyler yazılıp söylenmesine rağmen, bilinen bir gerçek vardır ki, o da her hangi bir nükleer savaş durumunda, yeryüzündeki 2,2 milyar insanın hemen anında öleceğidir.¹⁶

Şimdiye kadar çok kısa bir şekilde değindiğimiz bu çevresel sorunlardan şu durum ortaya çıkmaktadır: İnsan, doğanın bir parçasıdır, dolayısıyla onunla karşılıklı etkileşim içinde bulunduğunu ve kendi çıkarları ile doğal dengenin çıkarları arasında çok yakın bir ilişkisi olduğunu unutmamalıdır. Artık bizim yaşama hakkımız olduğu kadar, diğer canlıların da yaşama haklarının olduğunu ve dünyamızın insanlara değil, insanların dünyaya ait olduğu gerçeğini kabul etmemiz gerekmektedir.

Çevre Eğitimi

Bir çevre eğitimcisi olan David Orr, mevcut dünyamızın bize sunduğu tehditler ve fırsatlar konusunda gelecek nesilleri eğitmek istiyorsak, Batı eğitim modelinin ciddi anlamda reforma tabi tutulması gerektiğini belirtmekte ve şu satırlara yer vermektedir:

Şu an eğitilen nesil, bizim pek yapmak istemediğimiz birçok hayati önem arz eden şeyleri yapmak zorundadır. İklim değişikliğini önlemek; biyolojik çeşitliliği korumak, orman alanlarının yok edilmesini geriye çevirmek; dünya nüfusunu dengelemek; ve tüketim seviyesini azaltmak. ... Ve onlar tüm bunları, daha da kötüleşen sosyal ve ırksal eşitsizliklere rağmen yapmak zorundadırlar. Şimdiye kadar hiçbir nesil, bu kadar korkunç bir gündemle karşı karşıya gelmemiştir.¹⁷

Hudson da mevcut eğitim sistemiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Eğer kendimizin ve bizden sonraki nesillerin, tabii mirasımızın nimetlerinden istifade etmesini istiyorsak, ciddi anlamda etkili ve anlamlı bir çevre eğitimini dikkate almak zorundayız."¹⁸

Gerçekten de yukarıda yapılan ikazları dikkate almak zorundayız. Aslında günümüzün temel sorunu, eğitimsizlik sorunu olmayıp, aksine kaliteli ve uzun süreli eğitim sorunudur. Zira mevcut krizlerin büyük çoğunluğu cahil kişiler tarafından değil, "iyi eğitilmiş kişiler" tarafından yaratılmaktadır. David Orr, tüm bu olumsuzlukların temel nedeninin, modern eğitim sistemlerinden ve dayandığı temel felsefeden kaynaklandığını belirterek, eğitimde beş temel reformun yapılması gerektiğini belirtmektedir. Bunlar da "gerçek ya da hakikatin" yeniden tanımlanması; mevcut bilgi hakkındaki düşüncenin yeniden gözden geçirilmesi; bireysellik ve haklardan ziyade, toplumculuk ve sorumluluklara öncelik tanyan bir politikanın üretilmesi; teknolojik gelişmenin sosyal, ahlâki, siyasi ve ekolojik boyutlarının tekrar gözden geçirilmesi ve eğitimin sadece okul ortamında yer alacağı fikrinin değiştirilmesidir.¹⁹

Yeryüzündeki su miktarı Hydrological Cycle nedeniyle iki milyar yıldan beri miktar olarak hiç değişmemiştir. Ancak gerek nüfus oranındaki artış, gerekse endüstrileşme sürecinin daha fazla suya gereksinim duymasının bir sonucu olarak, su konusunda da ciddi sorunlar yaşanmaktadır.

İşte bir taraftan çevre sorunları tartışılıp mevcut eğitim sistemleri eleştirilirken, bir taraftan da dünyada bir "çevre eğitimi" farkındalığı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Çevre eğitimi üzerine ilk Hükümetler arası Konferans 1977'de Tblis'de yapılmıştır. Bu konferansta çevre eğitimiyle ilgili olarak şunlar söylenmiştir: Çevre eğitimi, birey ve toplumların çevre hakkında bilinçlenmesini sağlayan, mevcut ve gelecek sorunları çözebilmeye yönelik bilgi, değerler, beceriler, deneyimler ve eylemler geliştirmeyi amaçlayan ve yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Tblis konferansı çevre eğitimi ile ilgili olarak aşağıdaki hedefleri belirlemiştir.

Kırsal ve şehir bölgelerinde ekonomik, sosyal, siyasi ve ekolojik bağımlılığın açık bir farkındalığını geliştirmek;

Her bireye çevreyi koruma ve geliştirme konusunda gerekli olan bilgi, değer, iş ve beceriler elde edecek imkanlar/fırsatlar sağlamak;

Çevreye karşı bir bütün olarak bireylerde, gruplarda ve toplumlarda yeni davranış kalıpları yaratmak.

Yukarıdaki hedefler, diğer pek çok çevre konferansında da benzer şekilde vurgulanmıştır. Örneğin 1987'de Moskova'da yapılan konferansta, "öğretmenlerin, toplumsal ve ekolojik olarak sürdürülebilir bir gelişim için, geniş sosyal değişikliklerin yaratılmasında önemli rollerinin olduğundan" bahsedilmiştir. 1992'de Rio Zirvesi'nin (Rio Summit) 36. bölümünde çevre eğitimiyle ilgili olarak daha net ifadelerin yer aldığını görmekteyiz. Bu zirvede hem formal hem de informal eğitimin insanların sürdürülebilir

Aşırı ve dengesiz nüfus artışıyla birlikte, küremizin karşı karşıya geldiği bir başka sorun da tabii kaynaklar sorunudur. Her ne kadar bundan 50-60 sene önce, bazı tabii kaynakların yetersizliğinden bahsedilmiş olsa bile, esas olarak tabii kaynakların insan ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılayacağı tahmin ediliyordu. Oysa bugün artık, biyo-kürenin de bir sınırının olduğu anlaşılmıştır.

bir gelişim hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamada, insanların tutumlarının değiştirilmesinin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanarak, karar vermede halk katılımının da önemli olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca daha etkili olabilmek için çevre ve gelişim eğitiminin, hem fiziki/biyolojik ve sosyoekonomik çevreyle, hem de insan gelişiminin dinamikleriyle ilgilenmesi gerektiği ve tüm disiplinlerle entegre olması ve formal ve informal metotlarla etkili iletişim araçlarını kullanmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir. 1997'de Yunanistan'ın Selanik şehrinde, çevre ve toplum üzerine yapılan uluslararası konferansta yine sürdürülebilir gelişmeyi sağlamada eğitimin rolüne değinilmiştir. 2002'de Johannesburg'da yapılan "Sürdürülebilir Gelişim Üzerine Dünya Zirvesi"nde de eğitimin rolüne değinen UNESCO Genel Müdürü (Director General) Koichiro Matsuura şunları söylemiştir: "Sürdürülebilir bir geleceğe yönelik eğitimin yeni vizyonu, geleceğimizi tehdit eden sorunların çözümlenmesinde eğitimi merkezi bir konuma koymaktadır. Eğitimin tüm şekilleri ve seviyeleri, sadece kendi içinde bir gaye olmayıp, aynı zamanda sürdürülebilir

gelişmeyi sağlamada gerekli olan değişimi oluşturacak güçlü vasıtalarından da birisidir."²⁰

Ekolojik sorunlar sadece seküler eğitimin ilgi alanı olmayıp, dinî çevrelerin de ilgi odağı olmuştur. Örneğin, Dünya Dinleri Parlamentosunda (1993) pek çok ekonomik ve sosyal konuyla birlikte, ekoloji eğitimi de ele alınarak bu konuyla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: "Önce bireylerin bilinçleri değişmedikçe, yeryüzü daha iyi bir şekilde değiştirilemez... Biz kendimizi, birbirimizi anlamak, sosyal olarak birbirimizden istifade edebilmek, barışı hızlandırıcı ve tabiat dostu bir yaşam için küresel bir ahlâka adanmış bulunmaktayız. Biz ister dindar, isterse dindar olmasın, tüm insanları aynı şeyi yapmaya davet ediyoruz."²¹

İşte son 30-40 yıl içinde, bir taraftan çevre sorunları ve sürdürülebilir gelişmeyle ilgili çabalar gösterilirken, bir taraftan da doğrudan çevre eğitimine ilişkin bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu önemli gelişmelerden birisi de çevre sorunlarıyla doğrudan ilgili olan, "çevre eğitimi" olmuştur. Dünyada "çevre eğitimi" terimi ilk kez 1948'de Paris'te Uluslararası Tabiatı Koruma Birliği'nde kullanılırken, çevre eğitimi de ilk olarak formal düzeyde ABD'de 1960'lı yılların sonlarında ortaya çıkmıştır. 1970'te ise, çevre eğitiminin klasik bir tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre:

Çevre eğitimi, insanoğlunun kendi arasında, kültüründe ve biyofizik çevresindeki ilişkileri anlama ve takdir etmede, beceriler ve tutumlar geliştirmek için değerleri tanıma ve kavramları açıklama sürecidir. Çevre eğitimi aynı zamanda, çevre kalitesiyle ilgili olarak karar verme ve bireysel bir davranış kalıbı oluşturmayı da gerektirir.²²

Yukarıdaki tariftten de anlaşılacağı gibi, çevre eğitiminin amacı, bireyleri çevre konuları ve sorunları hakkında bilinçlendirmek, bu sorunları çözecek beceriler geliştirmek ve eylem yönlü vatandaşlar yetiştirmek için etkili kararlar verme arzusu yaratmaktır.²³ Diğer bir ifadeyle, çevre eğitiminin amacı, çevreyi korumak ve geliştirmek, tabii kaynakları en uygun şekilde kullanmak ve bölgesel seviyeden uluslararası seviyeye kadar, çevre konusunda duyarlı ve sorumluluk sahibi bir topluluk oluşturmaktır.²⁴

Tabii burada çevre eğitimi derken, sadece muayyen bir programdan ya da içerikten bahsetmediğimizi belirtmek isteriz. Zira çevre eğitimi, bir disiplinler arası

eğitim alanı olup, pek çok alanı ilgilendirmektedir. Başta bilim olmak üzere, biyoloji, felsefe, teoloji, ahlâk, politik bilimler ve başka diğer alanları da kapsamaktadır. Belki Batı'da bu alanı cazip kılan nedenlerden birisi de budur. Zira öğrenciler, çevre eğitimi sayesinde okulun dört duvarından dışarı çıkıp, bizzat çevre ve çevre sorunlarıyla karşı karşıya gelebilmektedirler. Hatta bu alanın pek çok öğrencinin bilim eğitimi almasına da katkı sağladığı belirtilmektedir. Öğrenciler bu ders sayesinde, bulunduğu toplumun çevre şartlarına göre farklı etkinliklerde bulunabilmektedirler.²⁵

Çevre eğitimiyle ilgili burada tartışmamız gereken diğer önemli bir soru da, çevre eğitiminin nasıl gerçekleşeceği meselesidir. Fien (1990, 1993) çevre eğitimine ilişkin üç yaklaşımdan bahsetmektedir. Aslında bu yaklaşımlardan her birisi, bir sonraki basamak için bir ön koşuldur. Bunlar çevre *hakkında* eğitim, çevre *yoluyla* eğitim ve çevre *için* eğitim. Bu yaklaşımları biraz açarsak şunları söyleyebiliriz: *Çevre hakkında eğitim*, çevre eğitiminin en yaygın şekli olup, çevre şekilleri, süreçleri ve sorunları hakkındaki gerçekler, kavramlar ve genellemeler konusundaki öğretime vurgu yapar. Bu eğitimin içeriği, sosyal bilimlerden ziyade tabii bilimlere üzerine yoğunlaşır. O, insanların tabiatı kontrol etme hakkını savunur ve çevre sorunlarına ilişkin teknik çözümler üzerine vurgu yapar. Bununla birlikte çevre sorunlarının nedenleri ve çözümleri konusundaki insan faktörünü dikkate almaz.

Çevre yoluyla eğitim, çevre eğitime yönelik öğrenci merkezli bir yaklaşımdır. Bu çeşit yaklaşım, öğrencilerin tecrübelerini çevreyle ilişkilendirmek suretiyle çevre hakkındaki ilgilerini ve farkındalıklarını geliştirmeyi amaçlar. O, öğrenim tecrübelerini gerçekçi, uygun ve pratik olması yönüyle dizayn eder. Ancak bu yaklaşım da, çevre hakkında daha derin ve detaylı bilgiler sağlanmasını amaçlasa da, transformasyona yönelik eylem ve hareketlere nadiren yer verir.

Çevre için eğitim ise, transformasyon sürecini esas olarak görür. Fien'in ifadesiyle, gerçek çevre eğitimi, ancak çevre için eğitim anlayışında sağlanabilir. Bu yazara göre, çevre hakkında ya da çevre yoluyla eğitim, ancak çevre için eğitim konusunda bilgi ve becerileri destekledikleri sürece değerlidir. Bu tarz yaklaşımın amacı, öğrencilerin çevre ile ilgili sorun-

ların keşfini ve onların çözümüne iştirak etmelerini sağlamaktır. Bu yaklaşımın diğerlerinden en önemli farkı ise, onun teorik yaklaşımdan ziyade, doğrudan çevre sorunlarının çözümüne ağırlık vermesidir.²⁶

Çevreyle ilgili değerlerin ve tutumların geliştirilmesinde ve çevre eğitiminde başarılı olabilmek için, göz önünde bulundurulması gereken en önemli hususlardan birisi de "ekolojik ahlâk"tır.²⁷ Ekolojik ahlâk bir bakıma insanların çevreye yönelik tutum, değer ve davranışlarında temel değişikliklere neden olacaktır. Böyle bir ahlâkî anlayış, çevre krizlerinin temel nedenlerinde insanî normların, isteklerin ve tutumların olduğunu, bunları iyi yöne kanalize etmekle sorunun daha kolay çözüleceğini öngörmektedir. Çevre ahlâkının temel prensip ve kavramları da, yerkürede yaşayan tüm canlıların birbirlerine olan bağımlılığı, tabiata saygı, bütüncülük, gelecek nesillere saygı, sürdürülebilir bir gelişim, kendine-güven ve katılımıdır.

Dünyadaki endüstri kuruluşları, başta kanser ve diğer kronik hastalıklara neden olmak üzere, her yıl, iki milyon tondan fazla 36 çeşit kimyasal atık madde ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucu olarak, içme sularının yarısından fazlası toksik kimyasal maddeler içermektedir. Tüm bu olaylar sonucu, atmosfer tabakasının da ısınması neticesinde, ileride ekolojik dengede ciddi sorunların yaşanacağı tahmin edilmektedir.

O halde nasıl bir çevre eğitimi verilmelidir? Ya da başka bir ifade ile çevre eğitiminin hedefleri neler olmalıdır? Thomas Berry'in de önerilerini dikkate alarak çevre eğitime ilişkin önerilen hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Her şeyden önce tabiat ile insan arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, insanın tabiatın bir parçası olduğu, tabiata verilecek her hangi bir zararın, otomatik olarak insanın kendisine döneceği anlayışı kazandırılmalıdır. Ekosistemdeki bozukluğun en önemli nedenlerinden birisinin, insan-tabiat ilişkisindeki bozukluktan kaynaklandığı bilinmelidir.
2. Çevrenin, biyolojik, fiziksel, sosyal ve ahlâkî boyutlarıyla bir bütün olduğu fikri kavratılmalıdır.

3. Bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşamasının bir *hak* olduğu kadar, böyle bir çevrenin oluşturulması, korunması ve sürdürülmesinin de aynı zamanda bir *görev* olduğu benimsenmelidir. Bilindiği gibi, daha önceleri insan hak ve hürriyetlerinden bahsedilirken, sadece şu anda yaşayan insanların hakları ve bunların ihlal edilmesi söz konusuydu. Ancak çevre sorunları bu anlayışa yeni bir boyut kazandırmıştır. Zira şu an yaptığımız bazı davranışların, mevcut insanlara zarar vermese bile, gelecek nesillere zarar verebileceği ve onların içinde yaşayacakları doğal çevreyi yok edebileceği kabul edilmektedir. Böylece gelecek nesillerin sağlıklı yaşama hakları ellerinden alınmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da, insan hakları sadece şu anda yaşayan insanları değil, gelecek nesilleri ve kuşakları da içine alacak şekilde genişletilmeli ve bununla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Günümüz toplumlarının en önemli özelliklerinden birisi de tabii kaynakları, sanki hiç bitmeyecekmişçesine hoyratça kullanmasıdır. Aslında böyle bir mantığın temelinde, endüstriyel medeniyetin antropocentric bakış açısı yatmaktadır. Bu anlayışa göre, yeryüzü insanların istek ve arzularının tatmini için vardır.

4. Sağlıklı bir çevre ile insan sağlığı arasındaki ilişki vurgulanarak, temiz bir çevrenin insan sağlığının en temel şartlarından biri olduğu ve bu nedenle korunması gerektiği fikri benimsenmelidir.

5. Ekosistemin korunmasını sadece belirli organizasyonlardan ya da devletlerden bekleme yerine, herkesin çevrenin korunmasında bir şeyler yapabileceği bilincinin yerleştirilmesine, çevrenin korunmasında pasif değil, aktif bir insan modelinin yetiştirilmesine çalışılmalıdır.

6. Ekosistemle ilgili olarak, başta çağımızın en etkili iletişim araçları olan TV, radyo ve medyadan yararlanarak, daha sağlıklı ve bilinçli bir şekilde kamuoyunu çevre konusunda aydınlatma ve bilgilendirme görevlerini yapmada onlara yardımcı olmalıdır.

7. Kimyasal atıklarla ilgili olarak yeni yaklaşımlar geliştirmek ve nükleer kirlenme de dahil olmak üzere,

hem denizi hem de karayı, bu atıklardan koruma yolları geliştirilmelidir.

8. Tabiata saygı bağlamında evren, yeryüzü ve yaşam tarzlarının birbirine bağımlılığı ve insan bilincinin başlangıçtan itibaren fizikî-maddî açıdan olduğu kadar, psikolojik-ruhî açıdan da bir birlikteliğinin olduğu bilinci yerleştirilmelidir.

9. Bu konuları inşa edecek ve diğer sistemlerle işbirliği sağlayacak teolojiler ışığında Allah-tabiat ve insan ilişkisini düzenleyen yeni bir teolojik sistem geliştirilmelidir.

10. Son olarak da, bunları gerçekleştirmek için, bir eğitim teorisi ve modeli geliştirerek, ilköğretimden yükseköğretime kadar, dinî ve ahlakî değerleri de arka plan olarak alıp, öğrenenlerde ekolojik sorumluluk bilincini geliştirmeye çalışmak gereklidir.²⁸

Sonuç

Artık şu bilinen bir gerçektir ki, evren içindeki tüm canlı ve cansız varlıklar birbirine bağımlıdır. Bu varlıklar içindeki her bir varlığın iyiliği ya da kötülüğü, diğerleriyle olan ilişkisine bağlıdır. Üzerinde yaşadığımız gezegen, insanların yaşadığı yeri, siyasi sistemi ve dinî inancı ne olursa olsun hepimize aittir. Onun havası ve suyu, yağmuru, buzu, kuraklığı, kardan ve denizden elde edilen yiyecekleri, zehirlenme ve her türlü kirlenmelerden korunması hepimizi ilgilendirmektedir. Her ne kadar ilk etapta bazı çevresel sorunlar, sadece bir ülke ve o ülkenin insanını ilgilendiriyormuş gibi gözükse de, kısa sürede onun etkileri tüm insanlığı ve küremizi ilgilendirmektedir. Dolayısıyla küremize ilişkin sorunlardan hiç kimse kendisini sorumsuz hissedemez. Bu yüzden canlı varlıkların, insanların, hayvanların ve bitkilerin birliğine ve dünyanın, suyun ve toprağın korunmasına ihtiyaç vardır. Ancak bunları, sadece birkaç kişinin ya da grubun tek başına düzeltilmesi mümkün değildir. O halde insanların çevreyi daha güvenli hâle getirecek değişimleri yapmak üzere, her çeşit meşru yola başvurmaları gerekmektedir. İşte bu noktada hem resmî eğitim kurumlarına hem de dinî kurum ve kuruluşlara büyük görev düşmektedir. Ayrıca kültürler arası eğitim ve öğretim de çevre ahlâkı için temeldir.

Son olarak şunu da bilmemiz gerekir ki, insanoğlu her ne kadar zeka açısından diğer varlıklardan çok daha üstün ise de, sonuçta o da ekosistemin bir parçasıdır ve dünyadaki diğer canlı organizmalar gibi, aynı biyolojik kurallara ve tabiat kanunlarına uymak zorundadır. ■

notlar

- 1 James A. Nash, *Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility*, Nashville: Abingdon Press, 1992, s. 45.
- 2 2002 Population Reference Bureau-World Population Data Sheet of the Population Reference Bureau., s. 3.
- 3 York W. Bradshaw and Michael Wallece, *Global Inequalities*, California: Pine Forge Press, 1996, s. 31.
- 4 Nash, a.g.e., s. 45.
- 5 Roger-Mark De Souza, John S. Williams, and Frederick A. B. Meyerson, "Critical Links: Population, Health, and the Environment," *Population Bulletin*, vol. 58, no. 3, (September 2003), ss. 5-8 ; Nash, a.g.e., s. 46.
- 6 Andrzej Furman ve Orhan Yenigün, *The Environmental Dimension*, İstanbul: Boğaziçi University Press, 1995, s. 71.
- 7 Ayşe Boşgelmez ve Arkadaşları, *Ekoloji I*, İkinci Baskı. ISVAK, 2000, s. 2.
- 8 E. Fedorov ve I. Novik, "Man, Science and Technology," *Eco-Social System and Eco-Politics*, ed. Karl W. Deutsch, United Nations Educational Scientific and Cultural Organizational, 1977, s. 45.
- 9 Ibid., ss. 98-99.
- 10 Ibid., s. 99.
- 11 Edward Montgomery, John W. Bennett ve Thayer Scudder, "The Impact of Human Activities on the Physical and Social Environment: New Directions in Anthropological Ecology," *Eco-Social System and Eco-Politics*, ed. Karl W. Deutsch, United Nations Educational Scientific and Cultural Organizational, 1977, s. 77.
- 12 İbrahim Özdemir ve Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, ss. 20-21.
- 13 Ibid., s. 2.
- 14 Ibid., s. 21.
- 15 Michael Renner, "Nuclear Arsenals Decline Again," *Vital Signs 1995: The Trends That Are Shaping Our Future*, ed. Linda Starke, New York and London: W. W. Norton, 1995, s. 106; Michael Renner, "Nuclear Arsenals Continue to Decline," *Vital Signs 1996: The Trends That Are Shaping Our Future*, ed. Linda Starke, New York and London: W. W. Norton, 1996, ss. 100-101.
- 16 Leon Vickman, "Why Nuclear Weapons Are Illegal?" *Waging Peace: Vision and Hope for the 21st Century*, ed. David Krieger and Frank K. Kelly, Chicago: Noble Press, 1992, s. 89.
- 17 David Orr, "Rethinking Education," *The Ecologist*, 29, 3 (May/Jun 1999), s. 232.

18 Stewart J. Hudson, "Challenges for Environmental Education: Issues and Ideas for the 21st Century," *BioScience*, vol 51, no. 4 (April 2001), s. 283.

19 Orr, a.g.m., ss. 232-234.

20 Solafa Goueli, *Environmental Education in an Egyptian University: The Role of Teacher Educators*, Unpublished Dissertation, Department of Educational Policy Studies, University of Alberta, Edmonton, Alberta, 2003, ss. 46-49.

21 Hans Küng, ed. *Yes to a Global Ethic*. New York: Continuum, 1996, ss. 9-11.

22 International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN, 1970), aktaran, Özgür Taşkın, "Postmaterialism, New Environmental Paradigm and Eco-centric Approach: A Qualitative and Quantitative Study of Environmental Attitudes of Turkish Senior High School Students," Unpublished Dissertation, Indiana University, May 2004, s. 34.

23 Anna G. Cole, "Expanding the Field: Revisiting Environmental Education Principles through Multidisciplinary Frameworks," *The Journal of Environmental Education*, vol 38, no 2 (Winter 2007), s. 37.

24 Taşkın, a.g.t., ss. 36-37.

25 Alan H. McGowan, "Challenges for Environmental Studies." *Environment*, 46, 2 (March 2004), ss. 10-11; David L. Secord and Cherly L. Greengrove, "Environmental Science as a Vehicle for Building Natural Sciences and EE Into a New Interdisciplinary Urban Public University," *The Journal of Environmental Education*, 34, 1 (Fall 2002), ss. 32-37.

26 Aktaran Goueli, a.g.t., ss. 53-55; J. Fien, *Education for the Environment: Critical Curriculum Theorizing and Environmental Education*, Victoria: Deakin University Press, 1993; "Environmental Education: A Perspective for Teacher Education," *Journal of the World Council for Curriculum and Instruction*, IV (1), 1990, ss. 30-39. Ayrıca bkz. Joseph I., Arvai ve Diğerleri, "Teaching Students to Make Better Decisions About the Environment: Lessons From the Decision Science," *The Journal of Environmental Education*, vol 36, no. 1 (Fall 2004), s. 33-34.

27 Ekolojik ahlak ve bu alanla ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, İstanbul: DEM Yayınları, 2006, ss. 155-178.

28 Randolph C. Miller, "Ecological Theology and Religious Education," *Theologies of Religious Education*. Ed. Randolph C. Miller, Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1995), s.349'dan naklen Berry, *Dream of Earth*, ss. 65-69; Mustafa Köylü, "Bir Ekolojik Din Eğitimi Modeli: Batı Örneği," *Akademik Araştırmalar Dergisi* yıl 5, sayı 20, (Şubat-Nisan 2004), ss. 67-86.

kaynaklar

Arvai, Joseph I. ve Diğerleri. "Teaching Students to Make Better Decisions About the Environment: Lessons From the Decision Science." *The Journal of Environmental Education*, vol 36, no. 1 (Fall 2004), ss. 33-44.

Boşgelmez, Ayşe ve Arkadaşları. *Ekoloji I*. İkinci Baskı, ISVAK, 2000.

Bradshaw, York W. and Michael Wallece. *Global Inequality*

ties. California: Pine Forge Press, 1996.

Cole, Anna G. "Expanding the Field: Revisiting Environmental Education Principles through Multidisciplinary Frameworks," *The Journal of Environmental Education*, vol 38, no 2 (Winter 2007), ss. 35-44.

De Souza, Roger-Mark, John S. Williams, and Frederick A. B. Meyerson. "Critical Links: Population, Health, and the Environment." *Population Bulletin*, vol. 58, no. 3, (September 2003), ss. 1-48.

Fedorov, E. and I. Novik. "Man, Science and Technology." *Eco-Social System and Eco-Politics*. Ed. Karl W. Deutsch, United Nations Educational Scientific and Cultural Organizational, 1977.

Furman, Andrzej ve Orhan Yenigün. *The Environmental Dimension*. İstanbul: Boğaziçi University Press, 1995.

Goueli, Solafa. *Environmental Education in an Egyptian University: The Role of Teacher Educators*, Unpublished Dissertation, Department of Educational Policy Studies, University of Alberta, Edmonton, Alberta, 2003.

Hudson, Stewart J. "Challenges for Environmental Education: Issues and Ideas for the 21st Century." *BioScience*, vol 51, no. 4, (April 2001), ss. 283-288.

Köylü, Mustafa. "Bir Ekolojik Din Eğitimi Modeli: Batı Örneği." *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 20, (Şubat-Nisan 2004), ss. 67-86.

_____. *Küresel Ahlak Eğitimi*, İstanbul: DEM Yayınları, 2006.

Küng, Hans. Ed. *Yes to a Global Ethic*. New York: Continuum, 1996.

McGowan, Alan H. "Challenges for Environmental Studies." *Environment*, 46, 2 (March 2004), ss. 10-12.

Miller, Randolph C. "Ecological Theology and Religious Education," *Theologies of Religious Education*. Ed. Randolph C. Miller, Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1995), ss. 336-358.

Montgomery, Edward, John W. Bennett and Thayer Scudder. "The Impact of Human Activities on the Physical and Social Environment: New Directions in Anthropological Ecology." *Eco-Social System and Eco-Politics*. Ed. Karl W. Deutsch, (United Nations Educational Scientific and Cultural Organizational, 1977.

Nash, James A. *Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility*. Nashville: Abingdon Press, 1992.

Orr, David. "Rethinking Education." *The Ecologist*. 29, 3 (May/Jun 1999), ss. 232-234.

Özdemir, İbrahim ve Münir Yükselmiş. *Çevre Sorunları ve İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Renner, Michael. "Nuclear Arsenals Decline Again," *Vital Signs 1995: The Trends That Are Shaping Our Future*. Ed. Linda Starke. New York and London: W. W. Norton, 1995, ss. 106-107.

_____. "Nuclear Arsenals Continue to Decline." *Vital Signs 1996: The Trends That Are Shaping Our Future*. Ed. Linda Starke, New York and London: W. W. Norton, 1996, ss. 100-101.

Secord, David L. and Cherly L. Greengrove. "Environmen-

tal Science as a Vehicle for Building Natural Sciences and EE Into a New Interdisciplinary Urban Public University." *The Journal of Environmental Education*. 34, 1 (Fall 2002), ss. 32-37.

Taşkın, Özgür. *Postmaterialism, New Environmental Paradigm and Ecocentric Approach: A Qualitative and Quantitative Study of Environmental Attitudes of Turkish Senior High School Students*. Unpublished Dissertation, Indiana University, May 2004.

Vickman, Leon. "Why Nuclear Weapons Are Illegal?" *Waging Peace: Vision and Hope for the 21st Century*. Ed. David Krieger and Frank K. Kelly, Chicago: Noble Press, 1992, ss. 89-101.

2002 Population Reference Bureau-World Population Data Sheet of the Population Reference Bureau.